



УДК 801.81: 398.7(477-2)

Онiрична парадигма у фольклорi

Дар'я АНЦИБОР

Магістрант кафедри фольклористики Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
01601, Київ, бульв. Т. Шевченка, 14
e-mail: dawok@meta.ua

У статті зроблено спробу систематизації та дослідження оніричних текстів як явища фольклору. Запропоновано класифікацію оніричних фольклорних явищ, основу яких складають уснопоетичні твори, які стосуються снів, а також порушено питання символіки та тлумачення сновидінь. Для аргументації окремих теоретичних положень дослідниця використала власні польові записи з різних етнографічних регіонів України.

Ключові слова: онірична парадигма, фольклор, наратив, сновидіння, явище.

Українська фольклористика часто грішить тим, що оминає цілі пласти самобутніх явищ, які заслуговують на увагу дослідників. З одного боку, не можна нехтувати унікальними зразками класичного фольклору, які й досі збирають серед старшого покоління, з іншого, звісно, потрібно постійно фіксувати сучасні утворення уже цілком нового гатунку.

Цікаво, що оніричний фольклор, або фольклор, який стосується снів, однаково популярний як у давнину, так і зараз, чомусь мало цікавив українських дослідників. Укладали народні сонники (наприклад, в упорядкуванні М. Дмитренка), цікавилися віщими снами, але масштабних і ґрунтовних досліджень поки що немає, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Онiрична парадигма у фольклорi надзвичайно широка. Із погляду фольклористики, сні є частиною культурного надбання, охопленого людським спілкуванням, і передаються під час прямої взаємодії або через посередництво сонників [5, с. 211]. Таким чином, існує і усна традиція, пов'язана зі снами, і письмова. В усній народній традиції О. Живиця виділяє власне тлумачення снів (тобто прикмети «якщо сниться..., то буде...») і розповіді, в яких на практиці реалізовано знання, закладені у снотлумачення. Подібні наративи підтверджують віру в можливість контакту з ірреальним світом, що дозволяє порівнювати їх із демонологічними оповіданнями. Розповіді про справджені сні російські вчені часто називають «билинкою» – забобонною оповіддю про надприродні сили чи явища, основне завдання якої підтверджувати чи укріплювати вірування [1]. Утім, на нашу думку, цей перелік потребує уточнення. Тож аналіз оніричного дискурсу у фольклорі, уточнення й окреслення оніричної парадигми визначає мету й завдання цієї статті.

Багато фольклористів скаржаться на складність запису снів під час експедицій. При опитуванні респондентів особисто нам часто доводилося чути про несерйозне ставлення до снів і стикатися з небажанням відтворювати їх уголос. Але вже за якийсь час такі спогади виринали в розмові у формі крапельно-ілюстрацій певних подій у житті респондента чи близьких йому осіб. У той момент, коли звичайний мовленнєвий потік трансформується у фольклорно обрамлену цілісність, спрацьовує й певна

система декодування – на рівні традиційної реалізації тексту, метатексту, архетипів тощо. Для фольклориста важливо вчасно це помітити й виокремити її з суцільного потоку мовлення. Водночас варто розмежовувати оповіді про особисті переживання від оповідей, заснованих на фікції або почутих від інших людей. Власне, на це звертав увагу ще Карл фон Сидов. У своїй роботі «Категорії народної прози» учений, навмисно уникаючи терміну «жанр», визначив основні категорії народних наративів на основі функціональних відмінностей. До найважливіших, якими й нині послуговуємося, належать «меморат» – суто особисте оповідання власного переживання, і «фабулат» – фабуляризоване, насичене фантазією повідомлення про подію [2, с. 121]. У зв'язку з цим, можливо, краще було б розглядати оповідання про сни, поділяючи їх на оніричний меморат та оніричний фабулат, залежно від суб'єкта оповіді. Адже часто сни, які почули від когось, можуть переходити до репертуару вже інших осіб, яким ця історія сподобалася. Особливо популярні в такому аспекті віщі сни.

Оніричні наративи відзначаються досить чітко окресленою структурою тексту. Так, індивідуально зазвичай стають фрази на кшталт: «мені сьогодні таке снилося», «і снився мені, що», «одній знайомій снилося», «бачу я сон» тощо. Експліцит у таких наративах може звучати так: «наснився ж таке», «а потім я прокинулася», «а далі не пам'ятаю», «і на наступного дня дійсно справдилось» тощо.

Ми пропонуємо виділяти в оніричній парадигмі такі фольклорні явища:

– тлумачення снів (відповідно, реалізацію їх у прикметах та в меморатах-фабулатах, які слугують підтвердженням цих уявлень);

– віщі сни (з обов'язковою прив'язкою-постфактум про події, які відбулися в реальному житті після цього сну);

– кошмари;

– перекази найяскравіших снів більшого чи меншого часового проміжку;

– забобони про сни;

– замовляння на сни.

Дуже плідним і цікавим може виявитися дослідження тлумачення сновидінь. Розглянемо, для прикладу, розповсюджене в народі пояснення «мертві сняться на зміну погоди». Звернімося до календарно-обрядового циклу, а саме до жнивварських пісень, у яких найчастіше фігурує концепт поля. Як межовий локус, поле є місцем, де сходяться два світи – «цей світ» людей і «той світ» духів, локальних і темпоральних демонів, померлих предків [3, с. 68]. Рудименти цих уявлень можна побачити в сюжеті пісень про зустріч дочки з матір'ю/батьком, які з'являються на полі у вигляді хмари, проливаються дощем, що дає дівчині можливість відпочити та поскаржитися на тяжку долю [3, с. 68]. Або ж, навпаки, батьки відвертають дощову хмару, щоб дочка встигла зібрати збіжжя:

Ой з-за ліса високого
Темна хмара й виступає.
Йа в той хмарі мой батенько
С хмаронькою розмовляє:
– Пожди, дощик, пожди трошки,
Бо ще ж мує дитя в полю,
На широкому заgonу [3, с. 68].

Тобто померлі можуть передавати інформацію через хмари та приходити до рідних саме таким способом. Є зв'язок і з птахами, які летять у вирій, тобто в місце, де живуть померлі предки (тому пташка, яка залітає в хату, сприймається як віщунка смерті одного з членів родини), і з хмарами, які також приходять до нас із того світу, слугуючи своєрідним медіатором між живими й мертвими. Саме тому в народі сни, в яких приходять померлі, попереджують про зміну погоди, зазвичай на дощову.

Іншим дуже популярним для тлумачення оніричним символом є зуби, які випадають з кров'ю або без неї. За народними уявленнями, зуби пов'язані з поняттям життєвої сили, віку, із надзвичайними здібностями (дитина, яка народилася з двома зубами, могла стати чаклуном чи відьмою тощо). Існує цілий ряд прикмет, пов'язаних із появою

перших зубів у дитини [1, с. 161]. Вважалося, що її долю можна передбачити за місцем появи (верхній/нижній) і за особливостями росту, випадіння зубів. Незавжди провести паралель і з досі поширеним звичаєм зберігати перший зуб, що випав, із західними віруваннями про зубну фею, яка, безперечно, має зв'язок із «тим світом». Водночас згадаємо й примовку, в якій звучить звертання до миші – істоти, яка живе в норі (хтонізм) і в хаті (домовик): *«Мишко, даю тобі зуб кістяний, а мені принеси золотий»*.

Зуби, які уві сні випадають із кров'ю, часто трактують як сигнал про смерть «кровних» родичів, близьких. Якщо випадає зуб без крові, то помре далекий родич або знайомий [4, с. 361]. Наприклад, на Полтавщині був записаний такий меморат:

«Снилося мені, що отам на вулиці, де мама живе, там сватъба йде. І я прийшла на ту сватъбу, сіла там і цей... стали люди там танцювати, і я з ними пішла. Там мої родичі сиділи. Каже одна родичка мені: «У мене такий апарат є, що такий, мо, як ручка, отак береш, а там батарейка, нажимаєш і так зуби свердлить... І так зуб дере по язикови, і перестает поді болить». Я ка, ну, дай подивить мені... І я так взяла отим апаратом і зуб дальній зачепила – і витягнула [його]. Такий корінь здоровий. Я на нього глянула, а він на дві часті розпався, той зуб. Я прийшла на роботу. «Валю, – кажу, – на тій вулиці, мо, хто вмере»... Коли точно! Валя каже: в один день в селі волице помре. Вмерла Калінка, що на тій вулиці жила, і ще другий там помер»¹.

Поруч із власне меморатами дуже часто можна почути оніричні забобони. Щоб сон не справдився, його потрібно «виговорити на воду»: у сучасних умовах – це вода у крані, раніше – протічна, у річці; сон бажано не розповідати до опівдня. Якщо наснився поганий сон, потрібно зразу подивитися у вікно й сказати: *«Куди ніч, туди й сон»*. Якщо наснився серед ночі, то деякі радять перевертати подушку. На Бойківщині дієвим засобом від поганих снів є примовляння, яке вигукують на порозі хати одразу після того, як прокинулися:

Снив ми ся снище,
лихий поводище.
Кажу вам, сухим плотам:
най ся снит вам, а не мені.
ТЬфу, тьфу»².

У всіх названих випадках сон відсилають із локуса суб'єкта, якому він наснився, туди, звідки він не зможе повернутися: услід за водою, ніччю, за межу – тобто за паркан (основний межевий маркер після порога). Старі люди переважно радять не звертати увагу на більшість снів – порожніх – «мару» або «веру».

Поодинокі зустрічаються приказки: *«Як будеш спати до обід, то приснитися й ведмідь»³*, а також навіть замовляння, де посланцями віщого сну виступають три янголи:

Стоїть Київ на горі,
А я лежу на святій горі.
Три ангели при мені:
Один бачить,
Другий скаже,
Третій перекаже⁴.

Існують і особливі дні щодо снів. Так, вважається, що сни з четверга на п'ятницю завжди віщі, а сон, що наснився на неділю, може справдитися до полудня. Сон на се-

¹ Записала 7.03.2011 р. Анцибор Дар'я від Галайди Ольги Михайлівни, 1963 р. н., українки, 10 кл. освіти, у с. Устивиця Великобагачанського р-ну Полтавської обл.

² Записала 15.04.2011 р. Магас Галина від Дужак Стефанії 1953 р. н., українки, в с. Верхня Рожанка Сколівського р-ну Львівської обл.

³ Записала 6.03.2011 р. Анцибор Дар'я від Берези Меланії Трохимівни 1924 р. н., українки, 4 кл. освіти, у с. Устивиця Великобагачанського р-ну Полтавської обл.

⁴ Записала 6.03.2011 р. Анцибор Дар'я від Берези Меланії Трохимівни 1924 р. н., українки, 4 кл. освіти, у с. Устивиця Великобагачанського р-ну Полтавської обл.

реду вважається пустим, бо в цей день, як і в п'ятницю, проводили ярмарки, тому його «баби розкуплять на покришки». Сни в ніч на Андрія, на Різдво, на Водохреща також мають велику вірогідність справдитися.

Як бачимо, оніричні категорії в усній словесності представлені дуже широко, що розкриває перед науковцями нові цікаві перспективи для дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Живица Е. Русская традиция толкования снов // http://www.zpu-journal.ru/zpu/2005_1/Zhivitsa/23.pdf
2. Симонідес Д. Меморат і фабулат у сучасній фольклористичі // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 1. – С. 120–125.
3. Чебанюк О. Сюжетотвірна функція концептів життя-страждання-смерть у жнивварських піснях слов'ян // Слов'янський світ. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2010. – Вип. 8. – С. 65–73.
4. Усачева В. Зубы // Славянские древности. Этнолингвистический словарь. – Москва, 1999. – Т. 2. – С. 359–362.
5. Kivvola-Bregenhøj A. Dreams as folklore // Fabula. – Bd. 34. – Helf ¾. – Berlin-N.Y., 1993. – P. 211–224.

The Oneiric Paradigm in Folklore

Darya ANTSYBOR

The article is an attempt at systematizing and researching oneiric folklore. A classification of oneiric phenomena is suggested, the core of which consists of oral texts related to dreams. Apart from this, the symbolism and interpretations of dreams are analyzed. The author used own field records from different ethnographic regions of Ukraine to justify some theoretical considerations.

Key words: oneiric paradigm, oneiric folklore, oneiric narrative, dreams, phenomenon.

Онирическая парадигма в фольклоре

Дарья АНЦИБОР

В статье предпринята попытка систематизации и исследования онирических текстов как явления фольклора. Предложена классификация онирических фольклорных явлений, основу которых составляют произведения народно-устной поэзии, касающиеся снов. Автор затрагивает также вопрос о символике и толковании сновидений. Для аргументации отдельных теоретических положений исследовательница использовала собственные полевые записи, сделанные в разных регионах Украины.

Ключевые слова: онирическая парадигма, фольклор, нарратив, сновидения, явление фольклора.

Стаття надійшла до редколегії 10.08.2012
Прийнята до друку 3.10.2012

Нові книги

Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів. Підручник. – К.: ВПК “Експрес-Поліграф”, 2012. – 336 с.

У підручнику запропоновано вивчення українського фольклору як синкретичного семіотичного тексту у його функціональній парадигмі через комплекс навчальних курсів (“Суб’єктно-образна система фольклору”; “Фольклор – семіосфера традиційних смислів”; “Системотворчі ознаки фольклорної трансмісії”; “Наратив як категорія та функція фольклорного тексту”), які апробовано на спеціальності “Фольклористика, українська мова і література та іноземна мова” Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Структурований матеріал уможливує інтерпретацію фольклору як суб’єктно-образної системи та дає теоретичне обґрунтування його онтологічних категорій.

